

ՄԻԳՐԱՅԻՈՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Հոդվածում ձևակերպվում է «միգրացիա» հասկացությունը, որը դիտարկվում է որպես անվտանգային խնդիր: Անդրադարձ է կատարվում միգրացիոն գործընթացներին Հարավային Կովկաս տարածաշրջանում (ՀՀ, ԼՂՀ, Ադրբեջան, Վրաստան, Աբխազիա, Հարավային Օսեթիա)՝ բացահայտելով հիմնական անվտանգային խնդիրները: Խնդրառարկայի ուսումնասիրության համար կարևորվել են աշխարհագրական և ազգագրական ուսումնասիրությունների փորձն ու աշխատանքայինները: Հետազոտվող թեմայի ուսումնասիրման համար կիրառվել են պատմահամեմատական, սոցիոլոգիական մեթոդները:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ միգրացիոն գործընթացներ, անվտանգային խնդիր, Հարավային Կովկաս, էթնոփոխադրություն:

Միգրացիան անհատների կամ սոցիալական խմբերի մշտական բնակավայրի փոփոխության գործընթաց է, որն արտահայտվում է նույն երկրի այլ տարածաշրջան, այլ աշխարհագրական շրջան կամ այլ երկիր տեղափոխման ձևով: «Միգրացիա» տերմինը ծագել է լատիներեն «migrato» բառից, որը նշանակում է տեղափոխություն, վերաբնակեցում կամ պարզապես՝ գաղթ: Միգրացիա են համարվում նաև գյուղից քաղաք և քաղաքից գյուղ տեղաշարժերը[1]: Միգրացիայի որոշման հիմնական պատճառները կապված են զբաղվածության հիմնախնդիրների հետ՝ ներառյալ թե՛ ընդհանուր առմամբ աշխատատեղերի պակասը, թե՛ արժանապատիվ

ապրուստ ապահովող, բավարար աշխատավարձով աշխատատեղերի պակասը, թե՛ որոշակի մասնագիտությունների հատուկ աշխատատեղերի բացակայությունը: Գոյություն ունի միգրացիայի երկու տեսակ՝ ներքին միգրացիա և արտաքին միգրացիա:

Ներքին միգրացիան երկրների ներսում ընթացող տեղաշարժերն են: Ներքին միգրացիան նույնպես աճում է. մարդիկ տեղափոխվում են՝ արձագանքելով ռեսուրսների, ծառայությունների ու հնարավորությունների անհավասարությանը կամ փախուստի դիմում բռնությունից կամ բնականաղետների հետևանքով:

Արտաքին միգրացիա՝ արտագաղթ և ներգաղթ: Հայաստանի բնակչության մինչ անցումային շրջանի արտաքին միգրացիոն տեղաշարժերում հստակորեն առանձնանում էին 2 տիպի հոսք.

- մշտական արտաքին միգրացիա կամ մշտական բնակչության վայրի վերջնական փոխմանը միտված է միգրացիոն-էթնիգրացիոն տեղաշարժեր,

- սեզոնային արտաքին աշխատանքային միգրացիա կամ գարուն-աշուն ժամանակահատվածում աշխատելու նպատակով ձոճանակային բնույթի՝ մեկնում-վերադարձ տեղաշարժեր [2]:

Այժմ որպես համաշխարհային հիմնահարց դիտվում է աշխատանքային միգրացիան, որը կապված է տվյալ երկրի զարգացման հետ, որն իր ազդեցությունն ունի աշխարհի զգալի մասի վրա: Այն միջազգային տարածաշրջանային և ազգային քաղաքականություն-

ների օրակարգում առաջնահերթ տեղ է զբաղեցնում: Իրենց աշխատանքով աշխատավոր միգրանտները նպաստում են նպատակակետ երկրների աճին և զարգացմանը:

Կարևոր համաշխարհային հիմնահարցը էթնիկական միգրացիան է, ուր առաջին պլան է մղվում էթնիկական գործոնը: Էթնիկական միգրացիաների պատճառներն են ազգային անհավասարությունը, խտրականությունը, ազգային շահագործումն ու հալածանքները, կրոնական հալածանքները, ազգային բախումները, պատերազմները և այլն [2]:

- Գոյություն ունի նաև այսպես կոչված սպառնալիքների միգրացիա: Դա կապված է ապօրինի միգրանտների հետ: Համաձայն Միգրացիայի միջազգային կազմակերպության գնահատումների՝ ամեն տարի 2,5-ից 4 մլն մարդ արտագաղթում է առանց համապատասխան թույլտվության: Ապօրինի միգրանտներին հաճախ վտանգավոր ճամփորդություն է սպասվում. նրանք ենթարկվում են շահագործման ու ընկնում են քրեական ցանցերի ձեռքը, հանդիպում են դժվարին աշխատանքային և կենցաղային պայմանների և անհանդուրժողականության, երբ ոտք են դնում օտար հող: Խոցելի կարգավիճակի պատճառով նրանք հաճախ վախենում են օգնություն փնտրելուց, երբ իրենց իրավունքները ոտնահարվում են: Միգրանտների անօրինական սահմանահատումները սահմանող համակցված բաղադրատարրերը հետևյալն են՝ անօրինական միգրացիա. տեղի ունի տեղաշարժ պետական սահմաններով, անօրինական մուտք կամ կեցություն օտար երկրում.

- միջնորդներ. հանձն են առնում օժանդակել անօրինական միգրացիայի նյութական շահի դիմաց,

- կամավոր միգրանտ. անձը օգնություն է խնդրում՝ մուտք գործելու մեկ այլ պետություն, ուր ինքը կեցության իրավունք չունի [1,2]

- Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ մեծածավալ արտաքին տեղաշարժը (հատկապես երկրից հեռացումը) տվյալ երկրի հասարակական կյանքի ու զարգացման ընթացքի վրա թողնում է մի շարք բացասական հետևանքներ՝

- Սոցիալ-ժողովրդագրական բնույթի հետևանքներ. էմիգրացիոն հոսքերում աշխատանքային և վերարտադրողական տարիքի տղամարդկանց թվի ակնհայտ գերակշռությունը հանգեցնում է մասնավորապես ծնելիության ցուցանիշի կտրուկ նվազեցմանը: Ամուսնությունների թիվը նվազում է, իսկ ամուսնալուծությունների թիվը՝ մեծանում:

- Սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական հետևանքներ. երկրում լայն տարածում է ստանում աղքատությունը: Բնակչության առավել ակտիվ և բարձր որակավարում ունեցող զանգվածի հեռացումը դանդաղեցնում է հասարակության զարգացման ընթացքը: Բնակչության դանդաղ վերարտադրությունը չի ապահովում երկրի բանակի համալրման համար անհրաժեշտ մարդկանց թվաքանակը: Սա կարող է խաթարել երկրի պաշտպանության հիմքերը և սպառնալ անվտանգությանը:

2ի ապահովվում կրթական համակարգի համար անհրաժեշտ երեխաների թիվը: 2ի ապահովվում նաև ապրանքների և ծառայությունների իսպառողների որոշակի զանգված:

- Բարոյահոգեբանական բնույթի հետևանքներ. բնակչության շրջանում խորանում է երկիրը լքելու, երկրի ապագայի նկատմամբ անտարբերության, երկրի զարգացման համար, անարդարությունների ու օրինախախտումների դեմ չպայքարելու, բացասական երևույթներին հարմարվելու մտածելակերպը՝ նպաստելով մարդու իրավունքների ու ազատությունների ոտնահատումների շատացմանը:

Միգրացիաների լայն թափը դժվարացնում է նաև այն երկրների սոցիալ-տնտեսական վիճակը, ուր հայտնվում են

միգրանտները: Հաճախ այդ երկրներում ուժեղանում են ազգայնամոլությունը և անհանդուրժողականությունը: Դրանք առաջացնում են նոր բախումներ: Հետևաբար այդ երկրների իշխանությունները սկսում են հրապարակել օրենքներ, որով սահմանափակվում են միգրանտների ներթափանցումը իրենց երկիր [3]:

Հարավային Կովկասում միգրացիան սկսվեց ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո: Միգրացիան հատկապես ուժգնացավ անցյալ դարի 90-ական թվականներին, քանի այդ ժամանակ սկսվեցին ԽՍՀՄ-ում բնակչության տեղաշարժերը: Մինչ այդ սլավոնալեզու բնակչությունն էր տեղափոխվում նախկին ԽՍՀՄ-ի հանրապետությունների տարածք՝ միտում ունենալով մեծացնելու նրանց տեսակարար կշիռը, մասնավորապես՝ Հարավային Կովկասում: Ազատ շուկայական հարաբերությունների զարգացման և ազատ տեղաշարժվելու իրավունք ձեռք բերելու շնորհիվ հարևան երկրների (Իրան, Թուրքիա) ձեռներեցները, գործարարները սկսեցին թափանցել Անդրկովկաս, իսկ տարածաշրջանի գործարարները, նաև բնակչության մի ստվար խավ գնում էին հիշյալ երկրներ՝ աշխատանք գտնելու ու էժան ապրանք, «ապրուստի միջոց» բերելու նպատակով: 1980-ական թվականներին ԽՍՀՄ-ի տարածքում ծագեցին ու զարգացան էթնոքաղաքական կոնֆլիկտներ, որոնց հետևանքով դանդաղորեն, բայց ժողովրդագրական իրադրությունը, արմատապես և արագ փոխվում էր ու մեծանում: Ադրբեջանի կազմում գտնվող Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի մարզի հայ բնակչության թիվը համեմատած 1920-ական թվականների, խիստ նվազել էր, իսկ ադրբեջանցիներինը՝ մեծացել: Ղարաբաղյան շարժման արդյունքում Լեռնային Ղարաբաղը վերածվեց միատարր էթնիկ հայկական տարածքի: Ինչ վերաբերում է Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետությանը,

ապա Ադրբեջանի հայերի նկատմամբ կիրառած էթնիկ զտման հետևանքով ամբողջությամբ հայաթափվեց:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո պատկերը փոխվեց, էթնիկ փոքրամասնությունների տոկոսային հարաբերությունը նվազեց, փոփոխվեց կրոնական, մշակութային էթնիկական կազմը: Օրինակ՝ Ադրբեջանում, որտեղ խոշոր էթնիկ խմբեր էին հայերն ու ռուսները, այժմ, նրանց փոխարեն այդ երկրում մեծացել է մուսուլմանների, լեզգի և թալիշ էթնիկ խմբերի թվաքանակը:[4]

Ի տարբերություն տարածաշրջանի մյուս պետությունների՝ Հայաստանում ազգային, կրոնական խտրականություն գոյություն չունի, բոլոր ազգերը ՀՀ քաղաքացիներ են, հավասար իրավական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական իրավունքների և պարտականությունների շրջանակում: 20-րդ դարի վերջին տասնամյակում ՀՀ-ում տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական, հասարակական-քաղաքական վերափոխությունները զգալի ազդեցություն են թողել ժողովրդագրական պատկերի վրա: Մասնավորապես նվազեց բնակչության թիվը, որոշակի փոփոխություններ կրեց բնակչության էթնիկական, լեզվական, կրոնական կազմը և այլն: Նման փոփոխությունների արդյունքում ներկայումս ՀՀ ժողովրդագրական բնութագիրն զգալի առանձնահատկություններ ունի խորհրդային ժամանակաշրջանի համեմատությամբ: Կարևոր առանձնահատկություններից է արտագաղթը, որի համար խթանող գործոն են երկրի տնտեսական անկումը, էներգետիկ ձգնաժամը, գործազրկությունը և ցածր աշխատավարձը, ծանր հարկային քաղաքականությունը, ցածր կենսական պայմանները, օլիգարխիկ-ավտորիտար ռեժիմը, ռազմական գործողությունները Լեռնային Ղարաբաղում ու ՀՀ-ի սահմանամերձ շրջաններում, տնտեսական շրջափակումը, բնական աղետները: Մարդիկ ստիպված բռնում են միգրա-

ցիայի ճանապարհը [5]:

Եթե համեմատենք ՀՀ-ն և Արցախը հարևան Վրաստանի հետ, ապա այնտեղ կհանդիպենք մի քանի արտահայտիչ էթնոմշակութային գոնաների, որտեղ տեղի են ունենում վեր ընկարագրված էթնիկ տեղաշարժերի թույլ պրոցեսներ: Դրան հակառակ, Աբխազիայում, պատմական Զապաքում, Հարավային Օսեթիայում, Աջարիայում, որոնք առանձնանում են էթնոմշակութային առանձնահատկություններով, վերջին շրջանում վրացական իշխանությունների կողմից ենթարկվում են շեշտված հակաազգային քաղաքականության. սահմանափակվում են ազգային դպրոցների, լեզվի, ազգային մշակույթի տարածումը, հայ առաքելական եկեղեցու իրավունքները: Դա պատճառ է դառնում այդ երկրներից ազգային բնիկ տարրի արտագաղթման: Հայաստանում և Վրաստանում կատարվող էթնիկ տեղաշարժերը խիստ տարբերվում են Ադրբեջանում: Այսօր Ադրբեջանում բնակչության ավելի քան 97%-ը մուսուլման ադրբեջանցիներն են: Դա էթնիկ գտման արդյունք է, որը կատարվում է բռնի, բիրտ ձևերով, ջարդերով, ցեղասպանությամբ: Ադրբեջանում սկսված հակախորհրդային պայքարը կոնկրետ ուղղված չէր Կենտրոնի դեմ, այլ դա տեղի ունեցավ որպես «հակահայկական, հակադարաբաղյան» անջատողականության դեմ պայքար: Հետագայում «ադրբեջանական ինքնորոշման շարժումը դարձավ իրականում անջատողական և այդ առումով նաև հակախորհրդային, քանի որ սրում էր հայադրբեջանական հակամարտությունը Լեռնային Ղարաբաղի համար» [5,6]:

Ադրբեջանում ևս առկա է արտագաղթի երևույթը: Տասը տարիների ընթացքում Ադրբեջանից արտագաղթել են 600 հազար այլազգի՝ չհաշված ավելի քան 400 հազարանոց հայությունը: Ադրբեջանից գաղթում են ազգային փոքրամասնությունները, քանի որ այն

դարձել է սպանդի, ոճրագործության, ցեղասպանության տարածք, ուր տիրում է թշնամանքն ու ատելությունը:

Վերջին մի քանի տարիներին Ադրբեջանից հեռացողների թիվը փոքրինչ նվազել է՝ կապված Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Եվրոպայի միգրացիոն օրենսդրության խստացման հետ: Այնուամենայնիվ, ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Ադրբեջանի ազգային անվտանգությանը սպառնալիք է շարունակող տարեկան 10 հազար աշխատունակ բնակչի արտագաղթը: Վտանգավոր են նաև Բաքվում բնակվող, բայց գրանցում չունեցող ներգաղթյալները:

Ադրբեջանի ղեկավարությունը ձգտում է բոլոր էթնիկ խմբերին միավորել մեկ՝ ադրբեջանցի էթնոսի մեջ: Ադրբեջանում ապրում են լեզգիներ, թաթեր, թալիշներ, քրդեր և այլ էթնիկ խմբեր: Քաղաքական գործունեությունն ամենուր նույնն է՝ հետապնդում ազգային հողի վրա, անանցանելի խոչընդոտներ մայրենի տարածման ճանապարհին, ազգային մտավորականության վերացում, մասսայական ադրբեջանացում:

Մինչդեռ հարևան Հայաստանում և Վրաստանում ավելանում էր քրդերի թիվը: Վրաստանում բնակվում են նաև ռուսներ, ադրբեջանցիներ, արխազներ, աջարներ, հույներ, օսեր, քրդեր և այլ ազգեր: Բարդ միգրացիոն շարժերը և ժողովրդագրական փոփոխությունները օսերին և վրացիներին կանգնեցրել են բախումային ուղու վրա՝ նրանց միջև առաջացնելով տարբեր աստիճանի լարվածություններ: Դրա ամենավերջին դրսևորումը Կովկասի ներկա հակամարտությունն է [7]: Օսերը և վրացիները տարբեր լեզուներով են խոսում: Նույնիսկ այն տարածքը, որի համար երկու խմբերը տարածքային պահանջներ են ներկայացնում, այլ անվանում ունի երկու լեզուներում. օսերն այն անվանում են Հարավային Օսիա, իսկ վրացական իշխանություններն այն նախընտրում են անվանել Ցխինվալի: Վրաստանի հակա-

մարտությունում ներգրավված են վրացիների, օսերի և ռուսների տարածքային, տնտեսական, քաղաքական և մշակութային պահանջները: Այդ պահանջների հիմքում ընկած է լեզվով, պատմությամբ, մշակույթով և ազգային կապերով պայմանավորված էթնիկ ինքնությունը: Սակայն էթնիկ ինքնության ծայրահեղ դրսևորումը ազգայնականությունն է, որը մի խմբի էթնիկ պատկերացումները և շահերը գերադասում է մյուս բոլոր խմբերի շահերից: Երկու կողմերն էլ միմյանց էթնիկ զտման մեղադրանքներ են ներկայացնում: Համաձայն Ռուսաստանի «բաժանիր և տիրիր» դասական մարտավարության՝ տարածաշրջանում ստեղծվել է էթնիկ լարվածություն: Այսօր ռուսական գործերը Հարավային Օսիայում ստանձնել են խաղաղապահի դեր: Իսկ վրացիները նրանց անվանում են զավթիչներ և մտավախություն ունեն, որ Կրեմլը ցանկանում է ոչնչացնել իրենց փխրուն ժողովրդավարությունը:

Պատմական Զավախք նահանգի մոտ 3 հազար քառակուսի կմ տարածքում ապրում է ավելի քան 140 հազար հայ բնակչություն: Տարածաշրջանի հայ բնակչությունը պայքարում է իր էթնոքաղաքական և սոցիալական իրավունքների պաշտպանության համար: Վրաստանի իշխանությունները շարունակում են ռեպրեսիվ գործողությունները Զավախքի հայկական կազմակերպությունների ու ակտիվիստների նկատմամբ: Անկասկած Աբխազիայում և Հարավային Օսիայում վրացական իշխանությունների գործողությունների հաջողության դեպքում, Վրաստանի հարավային շրջանների հայ բնակչության նկատմամբ նույնպես կկիրառվեն խտրականության որոշակի գործողություններ՝ ընդհուպ մինչև էթնիկական զտման դրսևորումները: [7]

Ինչպես տեսնում ենք, Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի առանձին հիմնախնդիրների լուծումները կախված են ավելի լայն շրջանների շահե-

րից, որոնք պայմանավորված են նոր աշխարհաքաղաքական իրողություններով: Եթե Ադրբեջանը ազատ է իր գործունեության մեջ՝ թե՛ Արևմուտքի, և թե՛ Ռուսաստանի հետ իր «նավթային քաղաքականությամբ», ապա այսօր Հայաստանի դրությունն ավելի ծանր է, քանի որ Եվրոպան, Ռուսաստանը և հարևան երկրներն ականատեսն են Հայաստանում կատարվող ներքաղաքական պայքարին: Հայաստանի ներքին և արտաքին քաղաքականությունը խանգարում է կոնֆլիկտների շուտափույթ լուծմանը: Կոնֆլիկտներն առկա են նաև Վրաստանի հետ կապված պատմական Զավախքի հետ: Թուրքիա-Հայաստան վիճելի հարցերը կապ ունեն Արևմտյան Հայաստանի և Ցեղասպանության ճանաչման հետ, Թուրքիայի համար կարևոր է քրդական խնդիրը: Նշված հիմնախնդիրները խանգարում են տարածաշրջանի սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական ու դիվանագիտական նորմալ հարաբերությունների հաստատմանը և ժողովուրդների խաղաղ գոյակցմանը:

Միաժամանակ տարածաշրջանի բոլոր պետությունները ունեն ներքին խնդիրներ՝ տնտեսական ազատության, մարդու իրավունքների պաշտպանության երաշխիքների հետ կապված, կոռուպցիայի, ներքին բիզնեսի զարգացման համար նպաստավոր պայմանների բացակայությունը, արտաքին պարտքերը և այլն: Այս ամենին գումարվել են նաև ԵՄ-ին կամ ՄՄ-ին միանալու կնճռոտ հարցերը: Պարզորոշ կողմնորոշում ունի Վրաստանը դեպի ՆԱՏՕ, ՀՀ-ն արդեն ՄՄ անդամ է: Ցավալի կարող է լինել ՌԴ-ի հետ ցանկացած վեճ Վրաստանի համար: ԱՊՀ-ն արդեն փաստացի դադարել է գոյություն ունենալ, իսկ ՀԱՊՀ-ն գնալով դադարում են կատարել իրենց առջև դրված պարտավորությունները: Անորոշ է նաև Լեռնային Ղարաբաղի հարցը:

Հոդվածի ներկայացման տարեթիվը՝
17.03.2015

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Մարդկային զարգացման ազգային զեկույց» 2009, ՄԱԿ-ի Զարգացման Ծրագիր, Հայաստան
2. <http://mtrcarm.com/74.html#sthash.gXvFcqak.dpuf> <http://mtrcarm.com/74.html#sthash.gXvFcqak.dpuf> –
3. Юдина Т.Н. Миграция: словарь основных терминов: Учеб. пособие. — М.: Издательство РГСУ; Академический Проект, 2007. — 472 с.<http://voluntary.ru/dictionary/949/word/yetnicheskie-migraci>
4. Михаил Калишевский, Парадоксы российской миграционной политики. 2012. <http://www.fergananews.com/articles/7580>
5. Искандарян А., Современные миграции на Кавказе в контексте процессов этнической концентрации. http://migrocenter.ru/publ/konfer/kavkaz/m_kavkaz028.php
6. Արտակ Մարկոսյան, Արտագաղթը և Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ժողովրդագրական գործընթացները 1989-2001թթ., 2006թ., http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=2402
7. Արա Մուրադյան, Ադրբեջանի ժողովուրդները: <http://www.hayzinvor.am/17160.html>
8. Իգոր Մուրադյան, Զավախքի հիմնախնդիրը և համաշխարհային ուժային կենտրոնների շահերը, «Իրավունք դե ֆակտո», Iragir 31/12/09 <http://www.azadakrum.org/azatagrum/articles/Iragirarticle31dec09.html>

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ И ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ ЮЖНОГО КАВКАЗА

ԴԱՅԱՆԵ ՄԵԼԻԿՅԱՆ

*Ереванский Государственный Университет, факультет международных отношений,
магистерская программа по региональной политике, магистр*

В этой статье понятие миграции определяется как проблема безопасности. Определяются миграционные процессы в регионе Южного Кавказа (Армения, НКР, Грузия, Азербайджан, Абхазия, Южная Осетия), выявлены основные проблемы в области безопасности. Опыт национальных исследований и методов работы имеет важное значение для изучения этой проблемы. Для изучения этой темы были использованы историко-сравнительный и социологические методы.

Дата подачи статья: 25.02.2015

THE MIGRATION PROCESSES AND SAFETY PROBLEMS IN SOUTH CAUCASUS

GAYANE MELIKYAN

*YSU The faculty of International Relations, The Regional political magistrate program,
Master of Political Science*

In this article the conception of migration is defined, which is considered a safety problem. Migration processes are paid attention in the region of the South Caucasus (RA, NKR, Georgia, Azerbaijan, Abkhazia, South Osetia), discovering the main safety problems.

The experiences of national research and work methods are of importance for the study of this subjects problem. Historical-comparative, sociological methods were used for the study of this theme.

Article submission date: 25.02.2015